

СТУДЕНТСЬКІ РОКИ МИКОЛИ ПЕТРОВСЬКОГО

Одна з характерних рис сучасного етапу розвитку історичної науки полягає у поверненні із забуття доробку вчених, які після встановлення радянської влади в Україні змушені були шукати притулку на чужині або загинули в лабетах сталінізму. Натомість, ім'я відомого українського історика М. Н. Петровського (1894 — 1951) годі шукати у мартирологах репресованих більшовицькою владою діячів науки та культури. Скоріше навпаки: його біографи створили «імідж» одного з будівничих радянської історіографії в Україні, схожий на М. Петровського як мумія на живу людину. Проте виявлені останнім часом документи дозволяють поставити під сумнів усталені оцінки і зрозуміти приховану від стороннього ока трагедію людини й ученого, який мусив працювати під постійним тиском тоталітарної системи і не раз зазнавав нищівної критики. Серед «білих плям» життєпису М. Петровського опинилися і його студентські роки, коли формувалися світогляд майбутнього історика, наукові інтереси та уподобання.

Микола Неонович Петровський народився 2 (14) листопада 1894 р. На той час родина Петровських мешкала в с. Кудрівці Сосницького повіту Чернігівської губернії. Батько, Неон Миколайович, нещодавно закінчив Чернігівську духовну семінарію і в січні 1892 р. був рукопокладений у сан священика місцевої Різдва-Богородицької церкви. Він сумлінно ставився до своїх пастирських обов'язків. Мати, Олександра Іванівна, попівна за походженням, займалася господарством. М. Петровський був у подружжя другою дитиною, яких у родині згодом з'явилося ще четверо. Проблема виховання вирішувалась відповідно до станових традицій: поки молодші підросли, старші набирались розуму в духовних навчальних закладах губернського міста. Так, М. Петровський уже в 6-річному віці опинився в Чернігівському духовному училищі. Після закінчення курсу навчання він у серпні 1905 р. вступив до Чернігівської семінарії.

Матеріальне становище родини було не найкращим. З метою його поліпшення отець Неон протягом 1904—1905 рр. двічі міняв приходи. Остаточним місцем проживання стало с. Городище того ж таки Сосницького повіту. Як священик Неон Миколайович отримував платню в розмірі 300 карбованців на рік, при цьому сім'я мусила жити в найманим домі.¹ За таких обставин М. Петровський з 15 років перейшов на власні кошти, що складались з семінарської стипендії та заробітку від приватних уроків.² Постійне навчання розвинуло природні здібності юнака. Його виняткова пам'ять викликала захоплення, яке породжувало легенди. Офіційним підтвердженням неабияких успіхів став атестат № 620, виданий правлінням семінарії 3 травня 1915 р. Зокрема, у документі відзначалось, що педагогічні збори семінарії зарахували М. Петровського до вихованців першого розряду з наданням звання студента семінарії, що забезпечувало всі привілеї, «присвоєнные сему званию §17 Высочайше утвержденного 22 августа 1884 г. Устава православных духовных семинарий».³ Така відзнака давала право «по отправлению воинской повинности» користуватись пільгами вихованців навчальних закладів 1-го розряду.

Тривале знайомство з традиціями «старої бурси» наклало свій відбиток на характер М. Петровського. Необхідність змалку самотужки розв'язувати складні життєві проблеми стала підґрунтям критично-ана-

літичного світогляду, проявом якого у повсякденному житті був відвертий практицизм. У спогадах про М. Петровського його однокашник В. Дубровський відзначив цю рису як найбільш притаманну його особі: «Петровський в ті роки був цілковито байдужою до релігії людиною... Він не був ідеалістом-атеїстом, а був практичним матеріалістом».⁴ Часом цей практицизм, як здавалось оточуючим, межував з цинізмом. Однак, за словами того ж В. Дубровського, він залишався досить «коректним пошляком». В особистих справах і стосунках М. Петровський завжди був відвертим і щирим. Випереджаючи події, зазначимо, що він ніколи не зрікався свого батька-священника (як це було поширене за совітських часів) і до кінця свого життя залишився безпартійним. Нам здається доречним припущення, що саме «нігілістичне» ставлення до загальноприйнятих норм віри та моралі викликало у нащадка священника підвищений інтерес до історії, як бажання глибше проникнути в причини подій, пояснити, принаймні собі, хід їх розвитку. Атмосфера в семінарії була сприятливою для подібних роздумів. 1900 р. в її приміщенні за рішенням духовної консисторії було влаштовано Єпархіальне древлесховище. Семінаристи могли щодня розглядати цінні пам'ятки старовини безпосередньо у коридорах семінарії.⁵ Загальне захоплення викликала і багатюща семінарська бібліотека, яку український історик М. Маркевич свого часу влучно назвав «скарбом для бібліофіла».

Атестат з відзнакою відкривав перед колишнім семінаристом широкі подальші перспективи духовної кар'єри. Але М. Петровський визнав за краще перейти до світської освіти. Маючи відстрочку від виконання військової повинності, отриману при достроковому призові 1915 р., він подав прохання до дирекції Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про дозвіл взяти участь у вступних іспитах на історичне відділення.⁶

Ніжинський історико-філологічний інститут, один з найстаріших навчальних закладів країни, у ті часи мав статус університету. Абітурієнти складали екзамени з російської «словесности», латинської та грецької мов. Відбір був жорстким, з 100—150 претендентів залишалися 30 найліпших кандидатів. Але того року сталий порядок було порушено за пропозицією попечителя Київського навчального округу від 24 липня за № 25555. Йшлося про можливість прийняття осіб, які подали прохання «на основани... аттестатов, не подвергая их дополнительным испытаниям».⁷ На цій підставі М. Петровський був зарахований до складу «казеннокоштных» студентів. Наприкінці вересня до дирекції інституту князя Безбородька з канцелярії попечителя навчального округу надійшло повідомлення про затвердження списку прийнятих студентів.⁸

М. Петровський був чи не найстаршим серед сокурсників. Вік та обізнаність в життєвих справах давали йому підстави триматись дещо відосібно від загалу. Проте він не цурався студентських компаній, де, завдяки цупкій пам'яті та вмінню розповідати, часто-густо грав роль «першої скрипки». При цьому М. Петровський мав відчуття міри і вміння уловлювати настрої аудиторії. Особливо вчасними ці таланти виявилися в турботні часи пореволюційних подій. У 1917 р. студенти, які раніше жили на приватних квартирах, переселилися у гуртожиток, влаштований в одному з флігелів у садибі інституту. Відсутність електроенергії та дефіцит газу в Ніжині примушували гаяти вечірні часи в розмовах не наукового характеру. Оповідання та декламації М. Петровського користувались популярністю. Але товариші поважали його не тільки як цікавого співрозмовника та розповідача. У 1918—1919 рр. він завідував продовольчим розподільним пунктом інституту. Враховуючи

труднощі того періоду, маємо вважати призначення на цю посаду проявом особливої довіри з боку адміністрації.⁹

Цим не обмежувались позаінститутські справи М. Петровського. Дбаючи про власний добробут, він підробляв уроками, перепискою, займався сільським господарством. Водночас проводив ретельне вивчення історії України «по архівних даних».¹⁰

М. Петровський відносно легко засвоював премудрості вищої класичної освіти. Його практичний розум чітко визначав напрямки максимальної концентрації зусиль. Завдяки цьому він швидко став одним з найкращих студентів. Оцінки за відповіді та реферати у нього завжди були високими. Але не обійшлося і без винятку. На перевідних екзаменах за перший курс у М. Петровського виникли труднощі з церковно-слов'янською, грецькою та латинською мовами. З двох перших іспити були складені на «чотири», а з останнього — на «три». Ситуацію врятувало те, що викладачем «при виводі общего балла по классическим языкам принимались во внимание отметки за письменные работы», а вони були високими, і «трійка» в атестат не потрапила.¹¹ Прикрий випадок ми схильні пояснити іншою подією, що сталася напередодні екзаменаційної сесії. У квітні 1916 р. до конференції професорів Ніжинського інституту звернулись студенти I та II курсів з таким проханням: «Покорнейше просим... перевести нас на следующие курсы с отменой экзаменов, в виду того, что мы призываемся в ряды защитников родины. Все рефераты, зачеты и репетиции нами сданы».¹² Під цим клопотанням був і підпис М. Петровського, який значився на військовому обліку «ратником ополчения 2-го разряда».¹³

Можна тільки здогадуватись, які думки опанували голови призовників. Адже другий рік точилась світова війна, жахливі наслідки якої студенти мали можливість спостерігати на власні очі — у дортуарах інституту розміщувався військовий шпиталь. Напевне, звичайні передекзаменаційні турботи поступились переживанням іншого характеру, які могли бути навіяні непевністю майбутнього. Для М. Петровського крапка над «і» була поставлена 19 квітня 1916 р. Спеціальна комісія визнала його непридатним для військової служби через високий ступінь близькості.¹⁴ Проте несподівані турботи мали свої, згадані вище наслідки.

М. Петровський приховував невдоволення наслідками екзаменів за показово-байдужим ставленням до вищих балів. Мовляв, для нього досить задовільної оцінки. Але, насправді, цей амбітний молодик дбав про власну репутацію і доклав максимум зусиль, щоб закінчити інститут з відзнакою. Наведемо повністю атестат за № 904, який він отримав у травні 1919 р.: «Предъявитель сего Николай Неонович Петровский; сын священника, двадцати четырех лет от роду, вероисповедания православного. По аттестату Черниговской духовной Семинарии от 3-го мая 1915 года за № 620 принят был в 1915 году на I-й курс Института и ныне, окончив в Институте курс наук по историческому отделению, признан Конференциею оказавшим следующие успехи:

Закон Божий	_____	5
Логика	_____	5
Психология	_____	5
История древней философии	_____	5
История новой философии	_____	5
Педагогика и дидактика	_____	5
Греческий язык и толкование авторов	_____	4

История греческой литературы	«
Греческие древности	5
Античная ритмика и метрика	«
Греческая эпиграфия	«
Историческая грамматика греческого языка	«
Латинский язык и толкование авторов	5
История римской литературы	«
Римские древности	5
Введение в языкознание	5
Церковно-славянский язык	4
История русского языка	4
История русской словесности	5
Славянские наречия	«
Всеобщая литература	«
Греческая история	5
Римская история	5
Средняя история	5
Новая история	5
История Украины	5
Методика классических языков	5
Методика истории и географии	5
Русская история	5
География	5
Французский язык	5
Немецкий язык	5
Преподавание в гимназии	5

Кандидатское сочинение, предоставленное им на тему «Польско-казацкие войны до Богдана Хмельницкого», признано отличным.

Во время нахождения в Институте поведения был отличным. В следствие сего, на основании §§ 42 и 40 Устава Института и закона 3-го июля 1914 года, предоставляется ему, Петровскому, звание учителя средних учебных заведений, дающее права кандидатов университетов, с обязательством прослужить не менее шести лет в ведомстве Министерства Народного Просвещения». ¹⁶ Як бачимо, навіть дві революції не позбавили М. Петровського рівноваги. Будучи людиною аполітичною, він завжди намагався залишатись осторонь політичного життя, дозволяв, собі підсміюватись над тими, хто занадто близько приймав до серця ідеї та гасла різноманітних партій і рухів. Інколи він справляв враження людини, про яку говорять «не от мира сего». Певні його схильності іншим здавались «дивною пристрастю». Так, наприклад, він міг годинами розглядати старі журнали, тоді як інші дискутували або зачитувались новітніми виданнями. «Десь у ніженських бабусь він діставав річні комплекти «Ниви» абощо і, сидючи після обіду на своєму ліжку по-турецьки... передістнував ці старі волюми й з насолодою перечитував реляції про англо-бурську війну чи про повстання боксерів у Пекіні. Перечитував він таким чином все до дрібниць», — згадував В. Дубровський. ¹⁶

Розповідь про студентські роки М. Петровського буде неповною, якщо ми не згадаємо викладачів, які відіграли вирішальну роль у визначенні його майбутнього. Це, насамперед, Георгій Андрійович Максимович та Василь Григорович Ляскоронський, під впливом яких сформувався його «винятковий дар до кропіткої, проникливої, уважної аналізи подій, явищ, чинників».¹⁷

Уродженець м. Мени, що на Чернігівщині, Г. Максимович здобував фахову освіту на історико-філологічних факультетах трьох університетів: Московського, Петербурзького і Київського. Сам він себе вважав учнем київського професора М. Довнар-Запольського.¹⁸ У 1905 р. він був залишений при Київському університеті «для підготовки к профессорскому званию». Через чотири роки Г. Максимович склав магістерський екзамен і отримав звання приват-доцента. З 1909 р. працював в Ніжинському інституті князя Безбородька. Після захисту дисертації на тему «Деятельности Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией» у 1914 р. був удостоєний звання магістра російської історії. Докторат він здобув у 1918 р., захистивши дисертацію «Выборы и указы в Малороссии в Комиссию 1767 г.». Того ж таки року Г. Максимович обирається професором Київського університету по кафедрі історії України, а на початку 1919 р. — Ніжинського історико-філологічного інституту.¹⁹

Знайомство М. Петровського з Г. Максимовичем відбулося ще на першому курсі. Останній викладав тоді дві дисципліни: космографію у першому семестрі і політичну економію в другому. Серед викладачів він виділявся елегантною зовнішністю («ніби англійський лорд в його «кантрістейт»)²⁰ і товариській привітністю до студентів. За своїми політичними поглядами Г. Максимович був конституційним демократом. Ситуація після Лютневої революції 1917 р. він використав для того, щоб провести через Конференцію професорів інституту ухвалу, яка дозволила йому викладати спеціальний курс історіографії України — своєрідний вступ до історії України козацько-гетьманських часів. Головна увага приділялась огляду й аналізу козацьких літописів XVII — XVIII ст. Г. Максимович належав до старовинного старшинського роду, який зазнав погрому з боку російського уряду після поразки повстання І. Мазепи. У прищеплюванні любові до української історії він вбачав продовження традицій свого роду. На практичних заняттях Г. Максимович робив акцент на «реферировании гг. студентами отдельных явлений и событий... на основании источников повествовательного, законодательного и актового характера, а также существующей литературы данного вопроса».²¹ Він мав також на меті «познакомить гг. студентов с самим процессом исторической работы и критическим отношением к источникам разнообразного характера».

Саме цій людині належить заслуга відкриття дослідницького таланту М. Петровського. Студент привернув увагу викладача зацікавленістю історією. Здібності М. Петровського дозволили йому легко запам'ятовувати і цитувати цілі уривки з літописів Самовидця, Величка й Грабінки. Під керівництвом Г. Максимовича майбутній вчений робив перші кроки в науці. Згодом Г. Максимович так характеризував свого учня: «Николай Неонович Петровский... во время своего пребывания в институте обнаружил большой интерес и любовь к истории Украины. Написанный им реферат «О личности автора летописи Самовидца» и критический обзор мемуаров иностранцев об Украине (Литвина, Боплана, Браневского и др.), а также кандидатское сочинение на тему «Польско-казацкие войны до Богдана Хмельницкого» обнаружил его основательное знакомство с источниками украинской истории, знание научных трудов по украинской истории, способность к критическому разбору ис-

точників и к самостоятельным выводам».²² Студентські студії не тільки сприяли вдосконаленню природних здібностей та накопиченню фахового досвіду, а й допомогли початківцю визначити напрям своєї творчої діяльності, зорієнтуватися в безмежному морі історичної науки.

Навесні 1918 р. Г. Максимович запропонував М. Петровському писати кандидатський твір, але, за збігом обставин, не мав змоги керувати безпосередньо його написанням. Напевне, на його прохання за цю справу взявся професор кафедри російської історії В. Ляскоронський.

В. Ляскоронський, уродженець Полтавщини, був широко відомим науковцем. У 1885 р. він закінчив історичне відділення університету св. Володимира (його кандидатський твір «*Политические собрания и политическая организация кальвинистов во Франции в XVI ст., по рукописным источникам*» був відзначений срібною медаллю). Захист дисертації «*История Переяславской земли с древнейших времен до половины XVIII ст.*», який відбувся у 1899 р. у тому ж таки університеті св. Володимира, дав В. Ляскоронському ступінь магістра російської історії. У 1903 р. він отримав звання приват-доцента по кафедрі російської історії у Московському університеті, а в 1907 р. повернувся до своєї «альма матері». Проводячи науково-дослідну роботу, працював в архівах Німеччини, Англії, Голландії. У Ніжинський інститут В. Ляскоронський прийшов у 1909 р. добре знайом у науковому світі фахівцем. Зокрема, він був членом Імператорського Московського археологічного товариства, історичного товариства Нестора-літописця, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Імператорського Російського військово-історичного товариства та ін.

У студентські роки М. Петровського В. Ляскоронський викладав російську історію з найдавніших часів до нового часу, французьку мову, а також спецкурс «*Внутреннее состояние русского государства в половине XVIII века, во времена Елизаветы Петровны*» для студентів 3 і 4 курсів. За спогадом В. Дубровського, в ті роки В. Ляскоронський був вже літньою людиною («*середнього росту, зі зморшкуватим обличчям, опоясаним сивуватою підстриженою бородкою в гарно пошитому, здавалося модному, клітчастому костюмі*»),²³ яка притягала до себе слухачів добрим виразом світлих очей і дружнім ставленням до співрозмовників. Як лектор, він не ораторствував, викладав тихим голосом, ніби розмовляв сам із собою, не оповідав, а аналізував факти, неначе перевіряючи джерела й достовірність їх свідчень. Своє завдання вбачав в тому, щоб навчити методом історичного дослідження, а не переказувати механічно факти у їх послідовності.²⁴ Студенти знали, що В. Ляскоронський був учнем В. Антоновича і належав до його наукової школи «обласного дослідження України».

У рецензії на кандидатський твір М. Петровського проф. В. Ляскоронський відзначив докладність та добросовісність автора у користуванні джерелами, досить вправну критику поглядів попередників, самостійні, ґрунтовні судження про події та особи. Зрозуміло, що в устах відомого науковця така оцінка мала особливу вагу. Конференція професорів підтримала пропозицію В. Ляскоронського та Г. Максимовича про порушення клопотання перед Комісаром народної освіти України з метою прикріплення М. Петровського до Київського університету задля підготовки до професорського звання. Виконуючи рішення конференції, дирекція Ніжинського інституту звернулась з офіційним проханням про сприяння у вирішенні цього питання до відділу вищої школи Наркомосвіти. У надісланому 18 липня 1919 р. до цієї установи документі увага акцентувалась на неабияких здібностях М. Петровського, які давали підстави сподіватися, що «в майбутньому з нього вийде вельми корис-

ний діяч на терені науки».²⁶ Самому ж М. Петровському видали посвідчення такого змісту: «Дано сие окончившему в 1919 году курс наук в Историко-филологическом Институте кн. Безбородко, по историческому отделению, Николаю Неоновичу Петровскому в том, что он, Петровский, оставляется при Институте для приготовления к профессорскому званию, о чем и возбуждается соответствующее ходатайство перед Наркомпросом».²⁶ Але вирішення питання затягнулось. Обставини примусили М. Петровського подбати про власне працевлаштування. У зв'язку з цим 7 жовтня 1919 р. директор інституту П. Тихомиров направив телеграму попечителю Одеського навчального округу з проханням надати М. Петровському місце викладача історії, географії, латинської або російської мов у середній школі. При цьому він повідомив, що «окончил Петровский по историческому отделению отлично, возбуждено ходатайство оставлении при одном университетов. Место Петровский желает получить Таврической, Херсонской губерниях кроме крупных центров Одессы, Николаева, Херсона».²⁷ Невдовзі М. Петровський розпочав свою трудову діяльність діловодом у гімназії Тирасполя. Однак не пройшло і року, як він повернувся до Ніжина, а з часом перебрався ще ближче до батьківської оселі. Згодом він пояснював в одній з численних анкет, що саме сімейні та матеріальні обставини примусили його служити в Сосницькому повіті та Сновському окрузі, де протягом чотирьох років він займав посади шкільного працівника, інструктора позашкільної освіти і голови шкільної ради. Лише у 1924 р. М. Петровський спромігся відновити наукові заняття у семінарі підвищеного типу при нещодавно зорганізованій Науково-дослідній кафедрі культури та мови при Ніжинському інституті народної освіти. Він буквально увірвався в науковий світ і впродовж лічених років здобув репутацію одного з кращих знавців історії України. Видана 1930 р. монографія М. Петровського «Нариси історії України XVII — початку XVIII століть (Досліди над літописом Самовидця)» стала помітним явищем в українській історіографії. Але, крім визнання фахівців, на М. Петровського чекали й прикрої, невдовзі заподіяні ортодоксами від марксизму і каральними органами тоталітарної держави. Втім, це вже інша сторінка біографії вченого...

Джерела та література:

1. Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). — Ф. 679. — Оп. 3. — Сп. 252. — Арк. 258 — 260.
2. Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області (далі—НВ ДАЧО). — Ф. 6121. — Оп. 2. — Спр. 3254. — Арк. 63.
3. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2112. — Арк. 6—7.
4. Дубровський В. Спогад про проф. д-р М. Н. Петровського // Український історик. — 1964. — Ч. 2—3. — С. 23.
5. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 895.
6. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2012. — Арк. 5; Спр. 1973. — Арк. 115, 117.
7. Там само. — Арк. 124.
8. Там само. — Арк. 128.
9. Там само. — Ф. 6121. — Оп. 2. — Спр. 3254. — Арк. 63 (за.).
10. Там само.
11. Там само. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2036. — Арк. 23, 37.
12. Там само. — Спр. 2012. — Арк. 16.
13. Там само. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2012. — Арк. 11.
14. Там само.
15. Архів Інституту історії України НАН України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 115. — Арк. 4.

16. Дубровський В. Спогад про проф. д-р М. Н. Петровського... — С. 23.
17. Л. О. Дослідник Самовидця (Пам'яті М. Н. Петровського) // Україна (Париж). — 1952. — Ч. 7. — С. 536.
18. Дубровський В. Мій учитель — проф. Г. А. Максимович (Спогад) // Український історик. — 1964. — Ч. 4. — С. 34.
19. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 1683. — Арк. 6.
20. Дубровський В. Мій учитель — проф. Г. А. Максимович... — С. 30.
21. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 1683. — Арк. 6.
22. ДАЧО. — Ф. 6121. — Оп. — Спр. 3254. — Арк. 2.
23. Дубровський В. Проф. В. Г. Ляскоронський // Український історик. 1965. — № 3—4.
24. Там само.
25. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2364. — Арк. 4.
26. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2012. — Арк. 19.
27. НВ ДАЧО. — Ф. 1105. — Оп. 1. — Спр. 2284. — Арк. 3.

